

Биљана Сикимић
Балканолошки институт САНУ

Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика

На примерима конкретног теренског искуства тима Балканолошког института САНУ анализира се ризик савремених квалитативних истраживања на терену у оквирима хуманистичких наука. Прихвата се уобичајена категоризација опасности по истраживача на терену – као физичка, емоционална и професионална, али као условна, јер су ризици комплексни, истовремено физички и емоционални, или професионални и емоционални. Посебан акценат је на емоционалним ризицима, који су последица стигматизације истраживача и неразумевања научних циљева од стране истраживане заједнице, код истраживача који нису професионално оријентисани на рад у стресним околностима.

Има много збиље у досетки да је оно што се самим истраживачима догађа на терену много занимљивије од оног што напишу у својим научним студијама. Прилог посвећен теренском ризику захтева проблематизацију границе научне дисциплине задате насловом – етнолингвистике у ширем смислу или антрополошки оријентисане лингвистике.¹ Анализа постојећих опасно-

Кључне речи:

антрополошка
лингвистика, теренски
рад, ризик, етика,
емоције

¹ У оквирима словенске лингвистике данас се издвајају *етнолингвистика* у 'ужем' и 'ширем' смислу, уп. Е. Л. Березович: *Язык и традиционная культура, этнолингвистические исследования*, Москва 2007. Монографија Елене Березович са Уралског универзитета, Јекатеринбург – *Језик и традиционална култура*, настала је у оквиру поменуте 'уже' етнолингвистике, која се бави језиком као извором информација о традиционалној духовној култури, а заснива се пре свега на руској ономастичкој грађи и дијалекатској лексичи прикупљеној на теренским истраживањима. Током друге половине двадестог и почетком двадесетпрвог века, ван славистике паралелно постоји неколико истоимених *етнолингвистика*; разлике у формулисању предмета и задатака тих истоимених праваца толико су осетљиве да би покушај обједињавања свега што се назива или се некада називало овим термином могао упасти у непродуктивни еклектицизам.

Ипак, дистинкција садржаја научних дисциплина 'антрополошка лингвистика', 'лингвистичка етнографија', 'етнолингвистика' преиспитивана је у низу радова, нпр. Б. Сикимић, *Изазов теренског рада – етнолингвистика или антрополошка лингвистика?*,

сти на терену по самог истраживача није уобичајена у хуманистичким наукама, посебно не у лингвистици. Ипак, у делу савремене англосаксонске литературе, посвећене квалитативним истраживањима базираним на резултатима теренског рада указује се на постојање широког спектра реалних опасности којих истраживачи морају бити свесни пре доношења одлуке о одласку на терен. Термини *опасност* или *ризик* у овом прилогу односе се на тешко предвидиве ситуације, са озбиљним негативним консеквенцама по самог истраживача или цео истраживачки тим, саговорнике на терену и друге људе, на неки начин укључене у истраживачки процес.

За овај прилог посебан подстицај дао је зборник радова *Danger in the Field : Ethics and Risk in Social Research*, објављен у оквиру угледне едиције Раутлиц, из 2000,² који у центар пажње ставља ризик по истраживача као комплементаран одавно постојећој научној дебати о заштити информатора/саговорника. Скреће се пажња на то да су питања заштите истраживача и информатора повезана: искуство ризика по истраживача често је паралелно са питањем ризика по истраживане људе и заједнице. Искуство неког необичног, опасног догађаја, несреће, старости или болести може да омогући увид у то како се информатори сами мобилишу против опасности.³ У

Зборник радова Етнографског института САНУ 21, Београд 2005, 235-245; Б. Сикимић, *Етнолингвистика у Србији: од реконструкције културе до теренских истраживања*, Свет речи 23-24, Београд 2006 [2007], 37-42. Ставовe антрополога у Србији о антрополошкој лингвистици (углавном оној развијеној у САД) репрезентује студија Милоша Миленковића *Проблем етнографски стварног. Полемика о Самоу у кризи етнографског реализма*, Београд 2003, 104-109.

² G. Lee-Treweek, S. Linkogle, eds.: *Danger in the Field : Ethics and Risk in Social Research*. Florence, KY, USA: Routledge 2000. Уп. још: Н. Cylwik, *Notes from the field: emotions of place in the production and interpretation of text*, International Journal of Social Research Methodology 4/3, 2001, 243-250; V. Dickson-Swift, E. L. James, S. Kippen, P. Liamputtong, *Doing sensitive research: what challenges do qualitative researchers face?*, Qualitative Research 7/3, 2007, 327-353. Преглед тренутног стања методологије антрополошких теренских истраживања (углавном на подацима из англосаксонских извора) в. у: З. Ивановић, *Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације*, Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ 21, Београд 2005, 123-141.

³ Антрополошко-лингвистичка истраживања у Србији окренута су у великој мери старијим саговорницима, нпр.: М. Вучковић, *Други у дискурсу Марка Гурана*, Българските острови на Балканите, Софија 2007, 205-218; В. Сикимић, А. Sorescu, *The Concept of Loneliness and Death among Vlachs in Northeastern Serbia*, Symposia. Journal for the Studies in Ethnology and Anthropology, ed. by The Center for Studies in Folklife and Traditional Culture of Dolj County, AIUS Publishing House, Craiova 2004, 159-183; В. Сикимић, *De la Torac la Clec: informația minimală de teren*, Caiete de teren. Torac – metodologia cercetării de teren. (А. Sorescu-Marinković, ed.), Novi Sad 2006, 173-201. Истраживања старости у корелацији са емоционалим стресом самог истраживача в. у: G. Lee-Treweek, *The insight of emotional danger: research experiences in a home for older people*, Danger in the Field : Ethics and Risk in Social Research (G. Lee-Treweek, S. Linkogle, eds.). Florence, KY, USA: Routledge 2000, 114-131. Ауторка анализира негативан импакт истраживања старачког дома на своје емотивно стање. У случају када, као истраживач није била добро припремљена за истраживање,

неким истраживачким ситуацијама опасности произлазе из самог процеса прикупљања података на терену, на пример, од успостављања односа са групама потенцијално опасног понашања,⁴ или пак зависе од сасвим једноставних околности током доласка или боравка на месту истраживања. Као новија високоризична антрополошка истраживања у урбаној средини, обављена у Србији, могу се поменути рад са лицима оболелим од сиде – Бојана Жикића, и са проституткама – Слађане Барош.⁵

Ипак, један од циљева овог прилога јесте и демистификација теренског рада у савременим условима, који више око себе не продукује митологију усамљеног истраживача, препуштеног самом себи.

развила се конфузија, коју је сама покушала да отклони сувише ревносим теренским белешкама. Ауторка даље показује како је анализом и признавањем веза између свог и информаторовог искуства трансформисала негативна осећања у адекватан увид, а поред указивања на значај подршке приликом драматичних теренских искустава дискутује и о етичким дилемама емоционално угроженог истраживача на терену.

⁴ Истраживање 'екстремних' ситуација постало је тема и у славистици; уп. радове у зборнику радова *Мужчина в екстремальной ситуации, Мужской сборник 3*, Санкт-Петербург 2007, истина – без увида у консеквенце по самог истраживача. Опасности по истраживача екстремних (и екстремичких) група анализирани су у: A. J. Jipson, Ch. E. Litton, *Body, career and community: the implications of researching dangerous groups*, (G. Lee-Treweek, S. Linkogle, eds.): *Danger in the Field : Ethics and Risk in Social Research*. Florence, KY, USA: Routledge, 2000, 147-167. Џипсон и Литон дискутују о опасностима истраживања екстремистичких група на основу својих етнографских истраживања, обављаних међу припадницима 'расијалиста' и чланова нових религијских покрета (NRMs). Како екстремисти обично заговарају нетолерантност према другим групама, то их чини вишеструко ризичним за истраживача, али су битни 'позитивни' ефекти које истраживање може да има по истраживачу групи. Џипсон и Литон су свесни да екстремистичке организације своје учешће у истраживачком процесу могу видети и као својеврсну легитимизацију, и да га могу искористити за пропаганду и подршку екстремистичких идеологија. Подржавањем идеје да су 'расијалисти' и нови религијски покрети валидно истраживачко поље, као и било која друга група, истраживачи морају бити свесни негативног импакта истраживања по ширу заједницу и по жртве расизма, застрашивања или насиља. Ово поље истраживања често се – од стране колега, других научника и шире публике – интерпретира као одражавање личног интереса и убеђења самих истраживача о екстремизму.

⁵ Уп. нпр. В. Žikić, *Antropologija AIDS-a*, Etnološka biblioteka, knj. 19, Beograd 2006; *Anthropology of AIDS. Risk environment and injecting routine – the case of Belgrade injecting drug users*, *Etnoantropološki problemi* n. s. I/1, Beograd 2006, 35-46; исти, *Injecting Drug Users' Utilisation of Public Space in Belgrade: Places, Risk-management, and Habitual Life*, Гласник Етнографског института САНУ LV/1, Beograd 2007, 103-114; исти, *Managing HIV/HCV-related Risk at Private Places Among Belgrade Injecting Drug Users*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, Beograd 2006, 189-199; С. Барош: *Кондом као симбол професионалности код особа које се баве сексуалним радом у Београду*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, Beograd 2006, 201-217.

У етичком смислу, у овом прилогу је поштована анонимност људи и имена места,⁶ а откривена су имена чланова истраживачког тима Балканолошког института САНУ и, пре свега, самог аутора овог прилога. Прилог се базира на субјективном сећању самог аутора и његових колега из истраживачког тима, који се иначе баве квалитативном анализом своје теренске грађе. Анализа, међутим, није документована транскрипцијама разговора, чиме се свесно дошло до граница антрополошке лингвистике и преиспитивања само примењене теренске методе. Теренске опасности су представљене на примерима из конкретнoг теренског искуства у Србији, у корелацији са резултатима, успешним или не, у прикупљању теренске антрополошко-лингвистичке грађе. Етнолингвисти у Србији већ су продуковали неколико текстова који се баве истраживачком етиком и ризиком по *информаторе*, односно *саговорнике*.⁷

У свим хуманистичким наукама, посебно међу истраживачким правцима који примењују методе квалитативне анализе, о бризи за информатора/саговорника већ одавно се озбиљно дискутује. Ово изразито експонирано интересовање често за последицу има то да истраживачи боље артикулишу значај заштите својих информатора, начин на који ће то учинити и могуће консеквенце истраживачког процеса у целини на животе истраживаних људи, односно – својих саговорника. Од истраживача се у већини западних земаља захтева да приликом предлагања пројеката истовремено детаљно објасне начине решавања могућих ризика по оне које истражују; питање њихове сопствене безбедности или безбедности истраживачког тима углавном се не поставља. У овом домену још увек постоји значајан раскорак између 'западних' истраживачких тема и методологије теренског рада и данашње 'славистике' (мисли се на славистику ван Европске заједнице) – све до неразумевања и негирања научног статуса.

Специфичан положај имају теренска истраживања у данашње време на Балкану, посебно у посттрауматизованим заједницама. Из инсајдерске позиције о рату у Југославији током деведесетих година треба поменути истраживачка искуства 'ургентне антропологије' у Бугарској и 'ратне етнографије' у Хрватској. У радовима групе истраживача везаних за пројекат

⁶ Методолошке, политичке и теоријске импликације скривања идентитета, односно 'анонимизације' саговорника и насеља/заједнице у квалитативним истраживањима в. у: J. Nespor, *Anonymity and Place in Qualitative Inquiry*, *Qualitative Inquiry* 6/4, 2000, 546-569.

⁷ В. М. Илић, *Тајно знање: Бог ми то дароваја*, Живот у енклави, Лицеум 9, Крагујевац 2005, 221-242; М. Илић, *A Shift in Ethics : Serb/Albanian conflict in the vernacular discourse of a conjurer from Kosovo*, *Zeitschrift für Balkanologie* 43/2, Wiesbaden 2007, 145-167; А. Sorescu Marinković, *The Vlachs of North-Eastern Serbia: Field Work and Fields Methods Today*, *Symposia. Journal for Studies in Ethnology and Anthropology*, Craiova 2006, 125-140; А. Sorescu Marinković, *To be or not to be Romanian: Field emotions in Romanian speaking communities from Serbia*, *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration* (Е. Marushiakova, ed.), Cambridge Scholars Publishing 2007, 55-66.

Етничка и социјална стратификација Балкана (2006-2010), којој припада аутор овог прилога, повремено је било сигнализирано питање објективности резултата добијених на 'стресном' терену, било је речи о научној 'реституцији' истраживаној заједници,⁸ о емоцијама на терену, емоцијама саговорника али и самих истраживача, појединца или целог тима. Овај истраживачки тим у једном теренском пункту у Србији борави релативно кратко, углавном онолико времена колико је потребно да се на лицу места снимим двадесетак сати аудио материјала, на основу којег се, после лингвистички оријентисане транскрипције приступа анализи. Ипак, и иако му то није основни циљ, и етнолингвиста улази у људске животе, понекад у време кризе или стреса, било да директно тражи од саговорника да говоре о својим трауматичним искуствима или не. Разговор се некада понавља, али је у пракси обично сведен само на један сусрет. У стресној ситуацији се истраживач, међутим, налази поново приликом преслушавања снимака и израде транскрипата; емоционални проблем се може јавити и приликом секундарне анализе, односно обраде туђих теренских разговора.

Овај начелни оквир важи и за лингвисте других усмерења који одлазе на терен, пре свега за дијалектологе, ономастичаре и социолингвисте, односно лингвисте који се баве разговорним језиком и грађу прикупљају личним радом на терену, а не посредством медија. Прилог ће се бавити само специфичностима истраживаних локалних заједница у Србији и српске дијаспоре у суседним државама, дакле, само из перспективе истраживача инсајдера.

У хуманистичким дисциплинама уобичајена је категоризација опасности по истраживача на терену на – физичку, емоционалну и професионалну. Ова подела ризика сасвим је условна, јер су ризици обично комплексни, истовремено физички и емоционални, или професионални и емоционални. Илустративни примери који следе нису само сет интересантних 'прича' о претњама и опасностима; њихов је циљ да анализирају начине на који је ризик корисно средство за разумевање истраживане заједнице, ризик који се ипак може контролисати или минимализовати пажљивим планирањем и предвиђањем.

1. Физичка опасност

Физичка претња истраживачу обично се илуструје примерима истраживања опасних мушких средина (нпр. полиција, избацивачи у ноћним клубовима), реална физичка опасност подразумева се у теренском раду у гетоима, махалама затвореног типа, енклавама и маргиналним групама. И ромолошка научна литература пружа обиље – свакако ненамерних – примера

⁸ Осећање 'кривице' код истраживача се некада развија и због учешћа у истраживачком процесу, односно због сазнања о 'употреби' снимљеног материјала.

о физичким опасностима по самог истраживача, што заправо само репродукује постојећи етнички стереотип. Истраживач је, тако, у сталној професионалној опасности да перпетуира постојећи негативни стереотип када говори о ризику рада са маргинализованим и стигматизованим групама.

Рутинске теренске проблеме превоза и транспорта треба и данас поменути у случају избора руралних заједница у Србији, а они важе и за већи део Балкана: ходање до удаљених насеља, улазак у непознату кућу, опасности од домаћих и дивљих животиња. Уз проблем транспорта и кретања по терену стоје и скоро уобичајени проблеми са комуникацијом (нека насеља немају струју или нису покривена мрежом мобилне телефоније), или неадекватна опрема – одећа, обућа и храна, посебно у зимским условима.⁹

Физичка опасност заједничка је свим теренским истраживачима; несрећа неког истраживача на терену остаје у колективном сећању локалне заједнице. У оквиру наших антрополошко-лингвистичких интересовања бавили смо се и феноменом пост-терена, па и перцепцијом истраживачих акцидента: у селу Ж. код Петровца на Млави страдао је пре тридесетак година истраживач – геолог, приликом рутинске студентске праксе. После тог несрећног случаја, ова студентска истраживања су обустављена. Потенцијални истраживачки акцидент у истом насељу данас се спонтано приписује и истраживачу хуманистичког усмерења, који по природи својих истраживања објективно није физички угрожен.¹⁰

2. Емоционална опасност

Емоционална опасност се у литератури дефинише као озбиљна претња или опасност по истраживача због његових личних негативних осећања током истраживачког процеса (туга, узнемиреност, љутња, превише емпатије и сл.). На истраживаче делује дестабилизацијом личног идентитета, али и остваривањем бољег увида у истраживачки процес. Ова се два процеса преклапају и често могу да генеришу нове нивое разумевања. На нивоу аналитичке елаборације, међутим, ситуација се компликује када дође до 'уписивање себе у академски рад': аутобиографски приступ проблематизује прихваћену *мејнстрим* академску поделу између себе и саговорника, засновану на концепту валидног знања. Тиме се, консеквентно, отвара и професионална опасност која стоји пред истраживачима који преиспитују

⁹ У многим патријархалним заједницама и данас је увреда одбити понуђену кафу и сок, а мушкарци тешко могу да одбију ракију. Лингвисти, по природи посла, морају да разговарају са више људи и улазе у више кућа у току једног дана.

¹⁰ Поменуто насеље (код Петровца на Млави, у близини манастира Горњак) пример је заједнице навикнуте на присуство истраживача (и туриста): осим геолошких и лингвистичких, овде су дуги низ година обављана и археолошка истраживања. Многе, пре свега бројчано мале заједнице, међутим, већ су 'заморене' од истраживачке радозналости. Овим феноменом посебно се баве радови у зборнику *Скривене мањине на Балкану*, Београд 2004.

традиционалне границе (у нашем случају посебно лингвистичке) истраживачке праксе или анализе.

И емоционална опасност на терену често је одлика конкретне средине и заједничка је истраживачу и информаторима. Истовремено се пред истраживачем који је у емоционалној опасности отвара и низ етичких дилема. Емоционали изазови се углавном не могу унапред предвидети и често нису у директној вези са циљем истраживања.

У Србији су се као посебно стресне истраживачке теме већ показали избеглички центри, енклаве, рад са расељеним лицима, избеглицама, старачка домаћинства у удаљеним руралним насељима (све ово у светлу једног од постављених циљева – реконструкције традицијске културе).

Овде ћемо се посебно бавити феноменом теренског 'неуспеха': као посебно стресан показао се неуспех у раду са микрозаједницама и последњим носиоцима одређеног знања,¹¹ када је истраживач свестан да не сме да направи грешку и да поновљеног истраживања неће или не може бити. Одбацавање истраживача и одбијање разговора последњих година постаје реалност на терену Србије, пре свега због нејасног статуса истраживача на терену који се често перципира као новинар, мисионар или сезонски радник/радница. Присутна је и нејасна граница између приватног и службеног боравка на терену.

2.1. Стигматизација истраживача

2.1.1. У лето 2004, током истраживања црноречког села Б., већина становника је одбила разговор са члановима екипе јер их је сматрала мисионарима Јеховиних сведока. Није много помогао ни продавац из локалне продавнице, који се понудио да од куће до куће гарантује идентитет истраживача.

У лето 2005. мештани једног планинског насеља у долини Пчиње напали су у први мах аутора овог прилога због скорашњег лошег искуства са орнитолозима који хране заштићене птице грабљивице.

Претходна негативна искуства са неким типом 'непожељних странаца' углавном затварају иначе за комуникацију отворене заједнице.

¹¹ Имамо у виду нпр. истраживање ритуалног транса код Бањаша у с. Трешњевица код Јагодине (саговорница Пауна умрла је убрзо по разговору са антропологом Отилијом Хедешан, в. О. Hedešan, *Trešnjeвица, jedan teren*, Бањаша на Балкану, идентитет етничке заједнице, Београд 2005, 13-106; О. Hedešan, *Myth and/or Shamanism. Case Analysis: Páuna of Trešnjeвица*, Roma Religious Culture (D. В. Đorđević, ed.), Niš 2003, 84-90), или теренска истраживања микрозаједница у дијаспори, као што је насеље Медина у Мађарској (М. Илић, *Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног – теренска истраживања Срба у Медини (Мађарска)*, Гласник Етнографског института САНУ LV/1, Београд 2007, 217-231; *Социјални простор у фолклорним анегдотама – наративи Саве Сокића из Медине*, Етнографија Срба у Мађарској 5, Budapest 2006, 77-101).

Терен се ‘затвара’ и услед неких других локалних околности које су случајно доведене у везу са доласком истраживача.

2.1.2. Истраживање избегличког центра смештеног у делу хотела у граду Н. током маја 2003. године поклопило се са процесом приватизације хотела. Сва расељена лица са Косова одбила су разговор у уверењу да су истраживачи у ствари људи из Комесаријата за избеглице, који су дошли да их раселе. Истраживачи су били примљени само у неколико породица које су послушале молбе руководиоца избегличког центра.

2.1.3. Почетком 2003. године, током истраживања избегличког кампа у граду С., једна од чланица истраживачког тима (иначе лингвиста, тада још постдипломац) постављала је породици расељених лица са Косова питања из области демонологије. Приликом следећег доласка у овај камп, практично сви његови становници одбили су разговор са истраживачима јер је заједница закључила да су у питању ‘сатанисти’.

2.1.4. Сексизам скоро рутински прати теренски рад практично свуда: у пролеће 2004. године, теренска екипа коју су чиниле само истраживачице, била је у гастарбајтерском ромском насељу у околини Кучева у почетку перципирана као група келнерица које траже посао у локалној кафани.

2.1.5. Избор објективно стигматизованог саговорника или локалног водича/медијатора у локалној заједници углавном доводи до стигматизације самог истраживача, па и целог истраживачког тима. У браничевском селу Ж. јула 2007. теренској екипи се за водича по селу сам понудио школски послужитељ, иначе психијатријски болесник. Његова помоћ је у неким случајевима у успостављању контаката била веома драгоцене, али су истовремено неки људи у селу одбили да приме истраживаче, што се каснијим разговором разјаснило као неповерење према водичу, а не према истраживачу. Исти водич је следећег дана оптужио чланове екипе за ‘мисионарење’ по селима и скривене политичке претензије. До ових закључака о ‘скривеној’ природи истраживања дошао је сопственом анализом амблема Балканолошког института САНУ, који је био на добијеној визит-карти истраживача.

2.1.6. Слично нестабилно поље теренског рада отвара се избором – за локалне појмове – неприкладног водича. У Неготинској Крајини, у селу Т., током истраживања у августу 2006, један мушки члан екипе замолио је девојчицу од десетак година да му покаже кућу особе препоручене за разговор. Касније је од стране мајке детета био експлицитно оптуживан за педофилију, без обзира на аргументована уверавања других чланова екипе.

2.2. Накнадно неповерење у истраживача од стране саговорника, после већ успешно успостављеног контакта и обављеног разговора,¹² изазива осећање ‘неуспеха’: током рада са интерно расељеним лицима на Косову и Метохији (2003. и 2005.), две саговорнице су накнадно тражиле да се униште снимци разговора, па су снимљене траке одмах биле извађене из диктафона и предате саговорницама. Једна интерно расељена старија жена из околине Урошевца, смештена у колективном центру у Штрпцу, повукла је своју првобитно дату сагласност за снимање разговора (који је од стране истраживача био доследно вођен на теме традицијске културе) због изјаве да је као млада невеста морала да пере ноге своме свекру. У другом случају, старија жена у колективном центру у Зубином Поточку помињала је узредно у разговору свог зета који је занемарује.

Узредни подаци из домена пост-терена претходних истраживача показују и потцењивачки став заједнице према научним циљевима, односно исмевање истраживача: у селима Тимочке Крајине прича се о истраживачу, према локалном опису – вероватно – ономастичару, чија су питања из сфере микротопонимије мештани оценили као бесмислена па су га намерно погрешно информисали.¹³

Посебно је тешко суочавање са злонамерним тумачењем научних циљева теренског рада као ‘легенде’ иза које се крију различити ‘скривени’, не-научни циљеви, од стране локалне заједнице или локалних власти.

2.3. У емоционалном смислу нешто је једноставнији захтев истраживачу да плати разговор, да донесе неки поклон или учини саговорнику неку несразмерну услугу. За посредовање у обављању теренских разговора, у једном банатском граду, представница локалне ромске невладине организације тражила је (и добила) сразмерно велику новчану накнаду (2005). У ромској кући, у једном банатском селу, после обављеног разговора од истраживача је затражена мања свота новца (2005). Да би се избегла замка етничких стереотипа, треба поменути да је и једна старија саговорница у Хомољу, која се иначе скоро професионално бави магијом, а са којом је у више наврата разговарано током јула и августа 2007, од истраживача тражила низ поклона (парфем, крему за лице), свакако изједначавајући разговор са истраживачем са својим редовним

¹² На руралном терену Србије скоро је правило велико поверење у истраживача, чак и када су циљеви истраживања врло штуро објашњени (нпр. „пишемо књигу“); анализу феномена поверења у истраживача, в. у: S. Ćirković, *Despre increderea în cercetător: un bosniac în Toracu-Mic*, Caiete de teren. Torac – metodologia cercetării de teren (urednik A. Sorescu-Marinković), Novi Sad: Societatea (Fundația) Română de Etnografie și Folclor din Voivodina 2006, 225-266.

¹³ О многим претходницима – истраживачима на терену причају се анегдоте (нпр. о антропогеографу Милисаву Лутовцу у насељима Ибарског Колашина), али се о њима говори и са пуно поштовања (у Сувом Грлу, Метохија, о ономастичару Светозару Стијовићу, који је својим информаторима послао примерак објављене монографије.

радом са клијентима. Истраживачу је чак препоручила другу саговорницу из истог насеља, уз конкретну цену коју би требало платити за тај разговор.¹⁴

- 2.4. Традицијска култура (и рурална и урбана) понекад подразумева и истраживање експлицитног насиља, као што је клање жртвених животиња. Ова тема, наравно, од етнолингвисте не захтева обавезно учешће у ритуалу, али антрополошко ‘учешће са посматарњем’ помаже да се разуме низ сложених радњи које информатори веома тешко у потпуности вербално, *ex post*, описују. Постојање адекватне техничке опреме намеће чак и истраживачима лингвистичке оријентације професионалну обавезу да уз аудио документ прикупе визуелна сведочанства. Учешће у сложеним ритуалима лингвистима је посебно неопходно када нема класичних етнографских описа (што је скоро правило када су у питању културе малих етничких група). Стресна ситуација је, на пример, била партиципација лингвиста у обичају клања јагњета за поману у влашком селу Валакоње (2003)¹⁵ и у клању курбана на Ђурђевдан 2007, у ромској махали у Прокупљу: комплет снимљених теренских фотографија колегинице, лингвисте Светлане Ђирковић, не садржи експлицитно клање јагњади, које постоји на видео запису (за

¹⁴ Негативне емоције некада су у контрадикцији са задовољством због успеха истраживања: делови фолклорне грађе, добијене у разговору са овом саговорницом, већ су објављени у: В. Sikimić, *Tragom terenskih istraživanja Emila Petrovića u Srbiji: Čokešina, Lokve i Ždrelo*, Probleme de filologie slavă XV, Timișoara 2007, 443-454.

¹⁵ Резултати овог теренског истраживања објављени су у С. Ђирковић, *(Етно)лингвистичка истраживања Влада у Србији, Проблеми словенске филологије XIV*, Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literaturi slave 2006, 273-286; А. Sorescu Marinković, *The Vlach Funeral Laments – Tradition Revisited*, Balcanica XXXV, Beograd 2005, 199-222. Заштита и права животиња постали су актуелна тема и у хуманистичким наукама; уп. радове у интердисциплинарном зборнику загребачког Института за етнологију и фолклористику *Kulturni bestijarij*, Zagreb 2007. У овом смислу илустративан је пример истраживача Рика Скарса, првог социолога осуђеног због одбијања да прекрши етички кодекс Америчког социолошког друштва. Током 1991. године Скарс се у оквиру својих докторских студија бавио еколошким покретима на Вашингтонском државном универзитету у САД и тим поводом успоставио контакте са бројним активистима радикалних еколошких организација. Када су активисти Фронта за ослобађање животиња (Animal Liberation Front) напали лабораторију Вашингтонског државног универзитета, од Скарса је захтевано да суду пружи информације прикупљене током истраживања. Скарс је то одбио са аргументацијом да етички кодекс Америчког социолошког друштва прописује да се информаторима дата уверавања о поверљивости морају поштовати чак и ако то захтевају ‘правне власти’. Осуђен је на затворску казну од пет месеци због одбијања пружања доказа. Његово затварање имало је значајне импликације по истраживаче у САД, јер је оно заправо значило да истраживач ни једном информатору не може да обезбеди потпуну анонимност, осим ако није спреман да кривично одговара; в. G. Lee Treweek, S. Linkogle, *Putting danger in the frame* (G. Lee Treweek, S. Linkogle, eds.), *Danger in the Field : Ethics and Risk in Social Research*, Florence, KY, USA: Routledge 2000, 8-25.

камером је био аутор овог прилога). Подразумева се да документовање сцена експлицитног насиља, као што је клање жртвених животиња, може бити касније коришћено искључиво за научне потребе.

3. Професионална опасност

Професионална опасност уско је повезана са етиком истраживања, пре свега са озбиљним ризицима везаним за доношење одлука на самом терену. Једном донете погрешне одлуке о томе шта и како истраживати имају консеквенце на будући став научне, па и шире заједнице. Етичка опасност повезује искуство истраживача и истраженог сагледавањем ширих ефеката обављања не-етичког истраживања, које подразумева одређени импакт и на информатора и на истраживача.

Добро су познати етички ризици после терена: питање представљања других, ко говори у тексту или дискурсу, у чије име и како, јесте политички и етички проблем. У антрополошко-лингвистичким радовима инсистира се на реципроцитету ризика истраживача и саговорника у транскрипту, за разлику од обичног увођења гласа другог, у коме су интервенције и неукости истраживача делимично прикривене. У случају скривања, мимикрије истраживача у транскрипту (који је уобичајен у словенској дијалектологији и такозваној ‘ужој’ етнолингвистици), прилично се смањује ризик по истраживача, а саговорник постаје огољен. Наравно, саговорник остаје огољен и само мало пажљивијим праћењем историја аутоцензурисаних радова (од етички спорног фрагмента транскрипта или анализе транскрипта настаје нови рад, којом приликом се, једноставним поступком уланчавања радова, лако открива привидно прикривени идентитет саговорника). Посебан проблем прикривања идентитета јавља се када су у питању мале заједнице, или појединци са специфичним способностима (какав је, на пример, био случај са истраживањем традиције гуслања у Санцаку, 2004).

Специфичност Балкана као истраживачког терена омогућава да се говори и о постојању својеврсног ‘научног колонијализма’, једнако као о криптоколонијалном истраживачком ауторитету. Постколонијално наслеђе у антропологији (када се, на пример, локални истраживач/истраживач инсајдер види као средство или објекат истраживача – аутсајдера) лако се као феномен препознаје и у антрополошкој лингвистици. У овом случају се локални истраживач трансформише у медијатора/посредника за успостављање контакта са заједницом. Посредничко/медијаторско искуство локалном истраживачу (поред несумњиве научне користи рада у мешовитом тиму) заправо отвара нову перспективу у дијапазону манипулације, злоупотребе, изневереног очекивања: под фирмом заједничког истраживачког рада, локални

истраживач по завршетку терена остаје сам са локалним професионалним опасностима.¹⁶

Саговорници из руралних и маргинализованих заједница углавном никада немају приступ објављеним анализама о себи или својој заједници (били затамњеног идентитета или не), али то није случај са оваквим 'квалификованим /компетентим информатором', посебно не ако су у питању колеге.

Завршна разматрања

Перцепција ризика на терену практично је индивидуална и није иста чак ни код чланова истог тима. Са друге стране, неке ситуације које истраживачи виде као ризичне, оне из перспективе заједнице то уопште нису. Заједничко искуство опасности на терену може да доведе до развијања већег поверења и разумевања између истраживача и информатора, али и у оквира истраживачког тима као целине. Јасно је да на терену постоји много других аспеката опасности које је практично немогуће пописати и предвидети. Овај покушај концептуализације ризика теренског рада завршио је проблематизацијом теме 'неуспешног' терена, 'пост' терена (овде само у смислу тога како терен наставља да 'ради' и после истраживања на штету истраживача, не и у смислу 'поновљеног' терена¹⁷), и покушајем скретања пажње на корелацију *опасност на терену : очекивани научни резултат*. Постојећа литература у домену хуманистичких наука на Западу већ има развијену дискусију о безбедности на терену и залаже се за бригу о самом истраживачу – у једнакој мери као и за бригу о истраживаном. Сусрет са ризиком на терену тешко је искуство за сваког истраживача, посебно за почетника, али може да поспеши боље и брже разумевање истраживане заједнице и да омогући истраживачу статус својеврсног 'секундарног инсајдера'. Појединачни, околинални неуспех не може да затамни радост због успеха и рада на 'својој' грађи.

Унапред поимајући свој рад као 'научно објективан и неопходан' у смислу рада на 'националним' наукама, у Србији данас ни лингвиста (дијалектолог, ономастичар) ни фолклориста није унапред припремљен за 'непријатељски' терен (као што су, вероватно, из истог искреног убеђења, на терен некада одлазили и класични етнографи), за разлику од истраживача из других хуманистичких наука, који су потпуно свесни деликатности своје теме. И опет, за разлику од дијалектолога и ономастичара који на терену

¹⁶ Своја искуства странца истраживача у политички нестабилним земљама, кога саговорници, између осталог, сматрају за 'шпијуна', преноси L. D. Hubbell, *False Starts, Suspicious Interviewees and Nearly Impossible Tasks: Some Reflections on the Difficulty of Conducting Field Research Abroad*, Qualitative Report 8/2, 2003, 195–209.

¹⁷ Проблематизација поновљеног терена на примерима актуелних истраживања у Србији в. у В. Sikimić, *Tragom terenskih istraživanja Emila Petrovića u Srbiji: Čokešina, Lokve i Ždrelo*, Probleme de filologie slavă XV, Timișoara 2007, 443–454.

морају прикупити релевантну грађу, у домену антрополошке лингвистике (у нешто мањој мери географски усмерене класичне етнолингвистике) и неуспех на терену може се и мора рационализовати: негативан налаз или неуспешни интервју једнако је важна истраживачка тема.¹⁸ За појединца, истраживача, уз неформалну подршку колега, пријатеља или породице, тимски рад на терену поставља се као једно од успешних решења у суочавању са различитим опасностима. У истом циљу важна је и свест о квалитетном архивирању целокупне снимљене грађе и могућности њене секундарне анализе.

Biljana Sikimić

Ethnolinguistic Field Work: Conceptualizing Risk

Based on the real life fieldwork experience of the ethno-linguistic oriented crew of BI SANU, this paper assesses the risk of contemporary qualitative field research within arts and humanities. There are many risks associated with fieldwork, ranging from physical, emotional, professional, and they are also conditional and complex. An emotional risk, as a consequence of misunderstanding between a researcher and a given researched community, is especially accentuated, particularly pronounced among those researchers who are not trained to work under stress.

Key words:

linguistics, fieldwork,
risk, ethic, emotions

¹⁸ Могућа употреба 'пропалог' интервјуа у функцији, између осталог, превазилажења истраживачевих емоционалих проблема због неуспеха показана је у: K. Nairn, J. Munro, A. B. Smith, *A counter-narrative of a 'failed' interview*, *Qualitative Research* 5/2, 2005, 221-244. Примери како тешкоће на терену помажу истраживачу да 'ојача' показани су у: J. H. Cohen, *Problems in the Field: Participant Observation and the Assumption of Neutrality*, *Field Methods* 12/4, 2000, 316-333. Препоруке истраживачким тимовима за развијање стратегије превазилажења емоција и ефикасну употребу 'емоционално засићеног знања' в. у: G. Hubbard, K. Backett-Milburn, D. Kemmer, *Working with emotion: issues for the researcher in fieldwork and teamwork*, *International Journal of Social Research Methodology* 4/2, 2001, 119-137.